

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.01

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД POLITICAL PARTICIPATION AS INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL FREEDOMS

Климончук В.Й.,
*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

У статті досліджується політична участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні. Прослідковано, що для повної реалізації свободи суспільство має раціонально оволодіти соціальними процесами, головна умова для цього – відповідальна участь людей, чії долі залежать від їхніх рішень. Розглядається головна форма політичної участі, як причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня. Доведено, що активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, усвідомлює себе частиною спільноти рівних собі громадян.

Ключові слова: політична участь, демократія, громадянське суспільство, волонтерський рух, свобода.

В статье исследуется политическое участие граждан Украины сквозь призму функциональной институционализации политической свободы в новейшей Украине. Показано, что для полной реализации свободы общество должно рационально завладеть социальными процессами, главное условие для этого – ответственное участие людей, чьи доли зависят от их решений. Рассматривается основная форма политического участия – причастность граждан до формирования представительских органов государственной власти путем голосования на выборах разного уровня. Доказано, что активное политическое участие граждан дает возможность обеспечить реализацию политических свобод при условии, если автономное лицо, которое владеет свободой, осознает себя частью сообщества равных себе граждан.

Ключевые слова: политическое участие, демократия, гражданское общество, волонтерское движение, свобода.

In article political participation of citizens of Ukraine through a prism functional institutional political freedom in modern Ukraine is investigated. It is shown, that for full realization of freedom the society should seize rationally social processes, as the main condition of it responsible participation of the people which destinies depend on their decisions acts. The basic form of political participation is examined is involvement of citizens to forming of representative public authorities by voting on elections of different level. It is well-proven that active political voice of citizens enables to provide realization of political freedoms subject to condition, if an autonomous person which owns freedom realizes itself part of association of equal to itself citizens.

Key words: political participation, democracy, civil society, volunteering, freedom.

Постановка проблеми. Проблема політичної участі громадян України у сучасних умовах потребує подальшої наукової розробки. Основна увага дослідників зосереджується навколо тлумачення політичної участі та пов'язаних з нею понять; з'ясування чинників політичної участі з урахуванням їх природи, механізму впливу, тривалістю та інтенсивністю дії; аналізу електоральної активності громадян тощо. Нерідко поняття політичної участі громадян зводиться до їх участі на виборах різного рівня, а також у референдумах. Разом з тим, політичну участь можемо визначати як один з ключових антропологічних вимірів свободи людини.

Мета статті – дослідити політичну участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні.

Виклад основного матеріалу. Антропологічна концепція політичної теорії розглядає суспільний прогрес у контексті інституціоналізації прав і свобод громадян. Наявні у сучасних демократіях інститути громадянського суспільства поступово і неухильно звільняють державні інститути, які здатні обмежувати права і свободи від цих функцій.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосеред-

ньо або через вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду повинна бути воля народу, і що ця воля повинна виявлятися у періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [8, с. 224]. Відповідні положення містяться у Конституції та інших законодавчих актах України. Отже, проблема забезпечення повноцінної участі громадян у політичному житті знаходиться у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Протягом останніх десятиріч істотно посилюється наукова зацікавленість проблемами політичної участі громадян, інституціоналізації політичних свобод в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Насамперед констатуємо, що політична участь стала об'єктом досліджень політології, психології, соціології та інших наук, відтак є чимало публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядають цей феномен під тим чи іншим кутом зору. Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії та практики свободи в історії світової та української політичної думки, надто змістовний і не входить до завдань цієї наукової розвідки.

Вчені часто, поряд із категорією «політична участь», використовують такі поняття, як «громадянська/політична дія», «суспільно-політична активність», «громадянська залученість» тощо. Аналіз літератури дає підстави визначити поняття політичної участі у двох значеннях. У ширшому (неспецифічному) значенні політична участь – це будь-які дії, не пов'язані з професійною політичною діяльністю, за допомогою яких громадяни впливають або намагаються вплинути на політичну систему. У такому розумінні головними формами політичної участі розглядаються причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня, а також участь у референдумах. У вузькому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів представницьких органів влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх запровадження у життя, контролю за діями посадових осіб тощо.

У теорії партисипативної демократії можна виділити такі переваги: по-перше, ця теорія передбачає широку політичну участь громадян не лише під час виборів до органів влади, а й під час прийняття широкого кола рішень, які стосуються політичних, економічних, соціокультурних про-

блем; по-друге, вона схильна розглядати окремих індивідів як раціональних учасників політичного процесу, тобто, приймаючи те чи інше рішення, кожен громадянин чітко усвідомлює реальні причини, що спонукають його вирішити саме так, а не інакше, а також ті наслідки, які матиме прийняття та можлива реалізація у разі, якщо таке рішення буде прийняте більшістю громадян. Тобто широка політична участь має такі політичні наслідки: підвищується рівень стабільності системи державної влади, формується ефективний механізм контролю за діями державних чиновників та окремих органів влади, зменшується ефект бюрократизації у діяльності органів державної влади, підвищується ефективність державного управління шляхом узгодження прав, свобод та інтересів громадян з діями державної влади [14, с. 145-146].

Р. Даль, досліджуючи можливості, які надає демократія, на перше місце ставить ефективну участь, а вже потім «рівне голосування; розуміння, що ґрунтується на поінформованості; здійснення контролю за порядком денним» [7, с. 41]. В. Горбатенко доводить, що забезпечення широкої участі громадян у політичному житті є досить вагомим чинником структурно-змістовного перетворення політичної системи і модернізації всього суспільства. Остання у більшості сучасних демократичних держав «забезпечує здатність влади до мобілізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення важливих суспільних завдань» [15, с. 19]. Згідно з висновками О. Чемшита, «демократія – це лише у другу чергу властивість політичного режиму, а у першу – стан політичної системи, в якій задоволення потреб – це функція політичної участі» [15, с. 61]. Отже, проблема переходу від стану політичної системи, коли базові потреби суспільства й основних соціальних груп є суттєво незадоволеними, до стану їх максимального задоволення полягає в оптимізації політичної участі.

Активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод. Це стає можливим за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, водночас усвідомить себе частиною спільноти рівних собі громадян. Власне на цьому наголошує один із представників теорії партисипативної демократії Б. Барбер. В основу свого вчення він поклав ідею громадянства, тобто формування специфічного типу демократичної спільноти, в якій окремі індивіди постають як активні учасники спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу. Бути громадянином, вважає Б. Барбер, означає брати участь у певному усвідомленому способі буття, що припускає усвідомлення існування інших осіб і здійснення спільної діяльності разом з ними [1, с. 259]. Громадянство – це

спільність людей, які об'єдналися не лише на основі інтересів, а й спільної громадянської культури та виховання, які реалізуються у політичних діях через інститути партисипативної демократії [6, с. 258-260].

Поділяємо думку В. Ковальчука, який стверджує, що слід розрізняти «актуальну» та «потенціальну» політичну участь. Це означає, що громадяни не беруть участі у політичному житті лише до того моменту, доки вони вважають державну владу достатньо легітимною. Якщо ж це переконання порушується, то першим проявом політичної участі буде протестна політична участь. У разі, якщо під час делегітимації суспільство у жодний з існуючих інституційних способів не висловлює ставлення до державної влади, то демократія опиняється у небезпеці [9, с. 239].

Слід розрізняти також конвенційні та неконвенційні форми політичної участі. Конвенційна політична поведінка формується згідно з нормами права або традицій, які регулюють участь людей у політиці при даному режимі, тобто передбачає переважно інституціоналізовані форми політичного життя. Неконвенційна політична поведінка порушує ці норми і виражається у прямій колективній дії, що обминає систему представництва інтересів. Неконвенційна політична поведінка може залишитися у межах закону, а може перерости у політичний протест, який відрізняється від попередньої поведінки тим, що ці акції не передбачаються законом, водночас вони мають ненасильницький характер. Своєю чергою, політична дія, яка порушує останню умову і передбачає насильницькі дії, є політичним насильством: участь у незаконних страйках, демонстраціях, перекриття доріг, захоплення установ, сутички з працівниками правоохоронних органів, перебирання власності тощо [12, с. 337-338].

Разом з тим, при всій важливості політичної участі громадян теза «більше участі – більше демократії» не є однозначною, а тому викликає багато суперечок серед прихильників демократії.

Аналіз праць сучасних учених свідчить про те, що дехто з них взагалі не схильний розглядати участь як універсальний засіб для вирішення нагальних потреб розвитку сучасного суспільства. Залишається відкритим і питання про те, якими мають бути масштаби та інтенсивність участі. Досить серйозною для демократичної теорії і практики є проблема громадянської компетентності пересічних членів демократичного суспільства, їх здатності адекватно реагувати на виклики соціальної та політичної реальності. Іншою проблемою є небезпека дезорганізації системи державного управління у результаті надто широкої та інтенсивної участі [2].

Одною з головних суперечностей процесів демократизації суспільства залишається супереч-

ність між масовістю та компетентністю. На переконання Й.А. Шумпетера, «люди не ставлять і не розв'язують ніяких питань, а навпаки, питання, що вирішують їх долі, звичайно ставлять і розв'язують інші» [16, с. 329]. Він стверджував, що наявність партій та політиків свідчить про те, що «виборці нездатні на інші дії, крім масового переходу на бік того чи іншого кандидата» [16, с. 351].

Головною умовою успішного функціонування демократії вчений вважав не лише наявність певної кількості людей з відповідними здібностями та моральними якостями, не просто відбір серед населення, а й «серед тієї його частини, яка придатна для політичної діяльності». Проте недоліки існуючої практики конкурентної боротьби за посади ускладнюють процес забезпечення країни здібними політиками, що приводить його до думки про необхідність створення шляхом суворого відбору «соціальної верстви... з природним потягом до політики». Якщо ця верства не буде ні надто замкненою, ні надто доступною для сторонніх і матиме у собі доволі сили для асиміляції більшості поглинутих елементів, то вона «не тільки поповнить шеренги політиків людьми, які витримали численні випробування в інших галузях..., а й зробить цих людей придатнішими для політичної кар'єри...» [16, с. 359–360].

Таким чином, у масовій свідомості населення України сформувалося розуміння: висока моральність, і передусім правлячої еліти, є неодмінною умовою розвитку суспільства. А критерій моральності – не «мовний патріотизм» і запевнення у любові та вірності чинному Президенту, незалежно від того, хто ним є, а досягнення в економічному, соціальному розвитку країни [4, с. 4]. Наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, а також розуміння необхідності реальних змін впливають на рівень політичної та громадської активності населення, який в нинішніх умовах суттєво зростає. Якщо з 2006 по 2011 рр. кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3% до 17,6% відповідно) [13, с. 219], то у 2013 р. для більшості населення України головною суспільно-політичною подією беззаперечно став Євромайдан, який сформувався внаслідок широкомасштабних акцій мільйонів громадян у захисті своїх прав та свобод, бажанні бути ближчими до європейських країн та Асоціації з ЄС. Більше того, Майдан дав поштовх новим демократичним процесам, об'єднав мільйони людей у спільній меті та сформував нових громадських лідерів, зрештою став каталізатором переоцінки цінностей. Для 71% опитаних громадська активність та Майдан матимуть вплив на ситуацію, що склалася в Україні. І це не дивно, адже самоорганізованих активних громадян населення бачить

основною рушійною силою у вирішенні політичної кризи після президента, випередивши навіть опозицію [3].

В умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації значна частина активних громадян, усвідомлюючи власну роль і значення у житті суспільства, почала діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Йдеться не лише про політичну участь в її класичному розумінні. Близько 80% українців у тій чи іншій формі взяли участь у волонтерському русі [10]. Волонтери допомагають військовим та переселенцям гуманітарною допомогою і навіть опікуються покинутими тваринами.

У кожную добу, а особливо у періоди суспільних трансформацій, свобода потребує не тільки практичного вирішення через інститути влади, а й ціннісного наповнення. М. Попович у цьому контексті стверджує, що «не існує «свободи від» і «свободи для» як різних соціальних цінностей – є одна і та сама свобода побачити і відчутти або зсередини («для»), або ззовні («від»)» [11, с. 4]. Отже, свобода належить до фундаментальних форм життєдіяльності людини, є її атрибутом, тобто без свободи всі форми людської життєдіяльності втрачають будь-який позитивний сенс. Саме свобода, інституалізована у різних сферах життя суспільства, сповнює його життя й життя окремої людини сенсом.

Висновки. Таким чином, свобода, зокрема і політична свобода є складним явищем як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного

життя. Водночас проведений аналіз дає підстави констатувати, що для повної реалізації свободи необхідно створити таке суспільство, яке може оволодіти соціальними процесами так само раціонально, як опанувало процеси природні. Головна умова для цього – відповідальна участь людей, чії долі залежать від їхніх рішень.

Зрештою, вся історія існування людства – це не грандіозна раціональна реалізація цільових намірів та планів розбудови державних утворень, суспільств, систем політичної влади, регулятивних норм життя і подій, а пошук реальних форм утілення людської свободи як мети буття. Уже засобами (ефективними чи не дуже) її досягнення тут поставали держави та відмінні типи й форми влад, своєрідні соціальні інститути, закони, норми, дії, відносини. Отже, свобода дії людини є спільним для багатьох з них чинником, що в історичному, культурному контексті здійснюється і через природу рівноправ'я, тобто у формах громадянського суспільства, і у політичному контексті, як відносини, виявом чого стають політичні інститути та процеси як відчужена форма людської сутності, неспроможність на рівні антропологічних форм буття віднаходити засоби загального впорядкування усіх сторін власного життя.

З нашого погляду, саме у такий спосіб сприймаються процеси, котрі відбуваються у сучасній Україні. Складність утвердження політичних свобод тут детермінована багатьма чинниками, передусім специфікою тієї ментальності, що історично сформувала тло нашої культури у системі відносин і типу дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер ; упоряд. О. Проценко // Демократія : Антологія. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254–262.
2. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії : [монографія] / В.І. Бортніков. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.
3. Вплив Майдану на соціально-політичну ситуацію в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoflight.org.ua/content/vpliv-maydanu-na-socialno-politichnu-situaciyu-v-ukrayini>
4. Ворона В. Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними / В. Ворона // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
5. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В.П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
6. Громадянська культура студентської молоді : [навчальний посібник] / О.Б. Кафарська, І.І. Припхан, Л.Б. Стручкова-Гуменна ; за ред. д. ю. н., проф. В.І. Кафарського. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 479 с.
7. Даль Р. О демократии : пер. с англ. / Р. Даль. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 204 с.
8. Загальна декларація прав людини (резолуція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року // Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці : пер. з англ. – Л. : Кальварія, 2004. – С. 221–226.
9. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : [монографія] / В.Б. Ковальчук. – К. : Логос, 2011. – 392 с.
10. Про війну та власний бізнес : Прес-конференція П. Порошенка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/12/141229_live_poroshenko_press_conference_dt
11. Попович М.В. «Свобода від» і «свобода для» / М.В. Попович // Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матер. наук.-теорет. конф. (26 жовтня 2007 р.). – К. : Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2007. – С. 4.

12. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство – 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
13. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Том 1 ; Аналітичні матеріали / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
14. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 386 с.
15. Чемшит О.О. Участь у політичному житті за демократичних умов: постановка проблеми / О.О. Чемшит // Наукові праці МАУП. Вип. 5. Актуальні питання політології. – К. : МАУП, 2003. – С. 60–65.
16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія : пер. з англ. / Й. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.